

Vainaja voi hyvin (Jukka Relander)

Petteri Pietikäinen ja Janne Kivivuori julkaisivat edellisessä *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä (2/2001) vastineensa yhdessä Marja Jalavan kanssa laatimaamme kritiikkiin (1/2001), mikä kohdistui tässä lehdessä julkaistuu Kivivuoren psykotriologiaa käsittelevään Pietikäisen laatimaan esittelyyn (8/2000). Jalavan oleskellessa ulkomailla vastaan yksin.

Kivivuori ei omassa vastineessaan esitä yhtään keskusteluargumenttia vaan tyytyy vaatimaan vakavaa harkintaa sen suhteen pitäisikö psykoanalyyttistä näkökulmaa hyödyntäviä tutkimushankkeita lainkaan rahoittaa. Näin tehdessään Kivivuori korvaa tieteelliseen keskusteluun kuuluvan argumentaation valtarakenteisiin suuntautuvalla vetoomuksella. Itse en pätkittäisten apurahojen turvin väitöskirjaa tekevänä tutkijana ole asemassa, josta tohtisin evästää rahoituspäätösten tekijöitä, joten en kommentoi Kivivuoren purkausta sen enempää.

Pietikäinen sen sijaan vie omassa kirjoituksessaan keskustelun tasolle, jossa sitä on mahdollista jatkaa. Ensimmäistä kirjoitustaan argumentoivammassa puheenvuorossaan Pietikäinen perustelee ajatuksiaan, esittää kaivattuja täydennyksiä ja täsmentää psykokulttuuriksi kutsuttuun ilmiöön kohdentamaansa kritiikkiä. Kaikkea tätä oli miellyttävää lukea.

Varsinaisen erimielisyyden aiheeksi tuntuisi jääneen psykoanalyysin asema akateemisessa tutkimuksessa, sekä hieman monisyisempi tematiikka liittyen siihen, mitä kaikkea inhimillisen toiminnan motivaatioperusta ylipäätään pitää sisällään. Näiden kysymysten osalta muutama huomautus on nähdäkseni vielä paikallaan.

*

Käynnistimme keskustelun alun perin saatuaamme Pietikäisen psykotriologia-esittelystä vaikutelman, että osa ihmistieteellisistä teoriaperinteistä haluttaisiin jo lähtökohtaisesti nihiloida pelkiksi ideologioiksi. Ajatus on keskustelevalle tiedeyhteisölle vieras.

Tiedeyhteisön jäsenenä tehtävämme ei ole etukäteen kaventaa tulkintahorisontteja, joista käsin empiriaa voidaan tarkastella, vaan avartaa niitä kyetäksemme kysymään yhä uusia kysymyksiä ja etsimään yhä uusia vastauksia havaittavissa olevan todellisuuden ilmiöille. Erilaisten yhteismitattomien ilmiöiden niputtaminen "psykokulttuuri" tai "psykoideologia" -otsakkeiden alle, sekä pyrkimys yliopiston puhdistamiseen näistä piirteistä -minkä Kivivuori tuo vastineessaan hyvin selväsanaisesti julki - edistää sensuurimentaliteettia, ei vakavaa tutkimusta. Huolestuttavaa tässä ei ole se, minkälaista

kohtelua psykoanalyysi, tuo parjattu vanhus, saa osakseen vaan se, minkälaisista tiedejulkisuutta olemme rakentamassa. Koulukuntakiistat ovat aina olleet osa tiedeyhteisöjen arkea, mutta pyrkimys rajata humanistiset tulkintatraditiot sallittaviin ja kiellettyihin jo ennen kuin teoriat ja empiria toisensa kohtaavat ei noudata tieteellisen keskustelun pelisääntöjä. Tähän halusimme puuttua, ja tähän haluan puuttua uudelleen.

Psykoanalyysin ja sen sovelluksien tulkitseminen ideologiaksi johtaa päätelmiin, joista minä en ainakaan Freudia lukevana tutkijana tunnista itseäni. Pietikäinen olettaa että suhtautuisimme Jalavan kanssa kevyesti hänen psykoanalyysin harharetkiksi kutsumiinsa ilmiöihin, ikään kuin psykoanalyysi todella olisi ideologia, jota joko kannatetaan tai vastustetaan, karvoineen päivineen. Tämä oletus on johtanut tarkastelukulman vääristymiseen. Havainnollistan väitettäni Pietikäisen omalla esimerkillä.

Kirjoituksessaan Pietikäinen toteaa, ettei psykoanalyysi ole avoin perusteidensa uudelleenarvioinneille. Tämän Pietikäinen tulkitsee merkiksi siitä, että psykoanalyysi muistuttaa enemmän uskonnollista liikettä kuin tieteellistä teoriaa. Ensimmäisille on ominaista dogmien varjelu harhaoppisilta tulkinnoilta, jälkimmäisille taas teoreettisten oletusten jatkuvat uudelleenarviointi niiden empiiristen testausten myötä.

Havainnollistavaksi esimerkikseen Pietikäinen valitsee Sandor Ferenczin ja "puhtaan opin puolustajien" välirikon, jonka hän kuvaa toisinajattelijan karkotuksena psykoanalyttisesta heimoyhteisöstä. Esimerkki ei ole aivan onnistuneesti valittu. Ferenczi todella joutui Freudin epäsuosioon, sillä hän ei kyennyt pitäytymään hyväksyttävän psykoanalyttisen tekniikan puitteissa, vaan muotoili oman analyysinsa liiankin osallistuvaksi. "Te ette ole salannut sitä tosiasiaa", Freud kirjoitti budapestilaiselle kollegalleen, "että te suutelette potilaitanne ja annatte heidän suudella itseänne". Tämä ei Freudin, eikä sen puoleen länsimaisen hoitoetiikankaan, periaatteiden mukaan ollut hyväksyttävää.

Ferenczin hellintäteknikka ei soveltuisi edes psykokritiikin välineeksi, saati analyysin. Psykoanalyysin historiaan laajasti perehtyneenä tutkijana Pietikäinen olisi voinut valita paremmankin esimerkin, sillä kuten tiedämme, valinnanvaraa todella olisi tarjolla. Freudin omassa, kuten myös hänen perintöään vaalineiden Anna Freudin, James Stracheyn ja Ernst Jonesin toiminnassa oli paljonkin auktoritatiivisia piirteitä ja dogmaattisuutta. Erityisesti nämä ilmiöt korostuivat Urvater Freudin kuoltua, kun eri suuntaukset alkoivat taistella hänen perinnöstään. Tämän jälkeen Melanie Kleinin kannattajat ja Anna Freudin johtamat vanhafreudilaiset eivät enää mahtuneet edes samaan yhdistykseen.

Pietikäinen esittelee asiantuntevasti Kleinin pyrkimystä pitäytyä freudilaisessa traditiossa. Klein todella yritti viimeiseen saakka välttää välirikkoa pitäytymällä freudilaisessa kielenkäytössä, vaikka näkemyksensä edustivat jo itseasiassa objektiteoriaa freudilaisen viettiteorian sijasta.

Psykoanalyysin kriitikoiden erilaisissa kansainvälisissä keskusteluissa esiinnostamat tulkintatradition historiaan liittyvät ristiriidat ovat tiedossani. En vain ymmärrä millä logiikalla niistä voidaan päätellä, ovatko jotkut psykoanalyysin traditiosta vaikutteita ammentaneet johtopäätökset hyviä vai huonoja, tai sitä, pitävätkö jotkut psykoanalyttiset väittämät paikkaansa vai eivät.

Jos suhtautuisin psykoanalyysiin kuin fanaattinen kannattaja ideologiaansa, voisin tunteakin oloni kiusaantuneeksi esiteltäessä kaikenlaisia kummallisuuksia, joita psykoanalyysin historiaan todella mahtuu. Suhtaudun siihen kuitenkin teoriaperinteenä, josta käsin voi esittää empirialle sellaisia kysymyksiä, joita ei muuten tulisi kysytyä. Jos aikoo ideologian kiivaaksi kannattajaksi, tekstien kaanonin ja sosiaalisen perimän muodostama traditio on kaiketikin nielaistava sellaisenaan, kaikkine ristiriitaisuuksineen. Näin ei ole tutkimuskäytössä, jossa Freudin, Lacanin tai vaikkapa Theodor Adornon - aivan siinä missä Marxinkin - tekstit aina avautuvat eri tavalla.

Tutkijalla on lupa valikoida. Vaikka suhtaudunkin esimerkiksi erittäin torjuvasti Janine Chasseguet-Smirgelin perversiteoriaan tai patologisoiviin näkemyksiin homoseksuaalisuudesta, pidän hänen tulkintojaan ideologioiden psyykkisistä funktioista oivaltavina. Sama koskee Freudia. Toteemissa ja tabussa esitetyt näkemykset alkuisän murhasta ovat ainakin kirjaimellisesti otettuna vähintäänkin omituisia, mutta Freudin kuvaama "yliminän paradoksi", esimerkiksi, on mitä käyttökelpoisin tutkimuksen apuväline selittäessään, miksi rajoitusten purkaminen tai kurinpidon höllentyminen usein lisäävätkin kapinallisuutta, eikä päinvastoin, kuten olettaa saattaisi.

*

Isaac Newton oli tieteellisen työnsä ohella innokas alkemisti. Tämän puolen "paljastaminen" ei kuitenkaan romahduta modernia fysiikkaa yhtään sen enempää kuin Freudin lapsusten erittely psykoanalyysia - saati psykoanalyysia valikoiden soveltavaa kulttuurintutkimusta. Psykoanalyysin korttitalo voisi romahtaa yksittäisen diagnoosin virheellisyyden vuoksi vain, mikäli se todella olisi korttitalo, ja lisäksi, mikäli juuri kyseinen kortti sijoittuisi alakerrokseen, josta ylemmät olisi deduktiivisesti johdettu. Näin ei ole. Psykoanalyttisen teoriaperinteen pehmeä ydin on tavoissa, joilla ihmiset tuottavat ja yhdistelevät merkityksiä sekä sovittelevat yhtäältä itsensä ja ulkomaailman, toisaalta menneisyyden ja nykyisyyden välisiä konflikteja - sekä näiden tapojen eläytyvässä tulkitsemisessa.

Ajatus siitä, että kyseinen tulkintatraditio ylipäätään saattaisi romahtaa vaikkapa aivotutkimuksen edistymisen myötä perustuu skientistiseen näköharhaan, eli psykoanalyysin tulkitsemiseen samanlaiseksi totuusväitteiden järjestelmäksi kuin esimerkiksi kokeellinen neurotiede. Tässä katsannossa psykoanalyysille jäisi Jumalan paikka, eli sen selittäminen, mitä "tiede ei vielä ole selittänyt", samalla kun se jatkuvasti joutuisi perääntymään niiltä alueilta mille "tiede" on jo yltänyt. Jumalan tyhjäksi

jättämälle istuimelle on niin kova tungos, että tokkopa parjattu vanhuksemme sinne edes mahtuisi. Omasta puolestani jätän vielä selittymättömän selittämisen mielihyvin aivotutkimukselle, genetiikalle ja evoluutiopsykologialle, joilta nyt odotetaan perimmäistä vastausta vielä ratkeamattomiin maailmankaikkeuden arvoituksiin. Tämän position valtaaminen kun ei ole psykoanalyysin tehtävä. Lähtökohdiltaan se on tulkitseva tutkimustraditio, ei selittävä tieteenhaara, vaikka sen nimissä on selityksiä pyritty esittämäänkin.

Erilaiset teoriaperinteet eivät sinällään ole ideologioita, mutta ne ovat ideologisoitavissa. Näin on varmastikin useassa tapauksessa käynyt myös psykoanalyysille. Sillä on ollut kiivaitakin kannattajia, jotka ovat kokeneet tehtäväkseen toimimisen psykoanalyysin puolesta jotakin muuta vastaan. Ideologisaatio ei kuitenkaan ole psykoanalyttisesti informoituneen tutkimuksen yleinen piirre, vaan tutkimuskohde. Rohkenen väittää, että juuri psykoanalyttinen käsiteapparaati tarjoaa parhaat eväät ideologisaation mekanismien tarkastelulle. Näille on ominaista meidän ja niiden välinen erottelu, näiden positioiden rakenteistaminen toistensa kategorisiksi vastakohdiksi, vastakkaiseen leiriin sijoitettavan pahan rajaaminen meidän edustamasta hyvästä, vihollisleirin niputtaminen yhden ja saman hahmon erilaisiksi ilmentymiksi, joilla on yhteinen, joskin verhottu päämäärä, ja niin edelleen.

Psykoanalyttisen tutkimusperinteen oma historia tarjoaa toki osaltaan toditusvoimaisen havaintoaineiston näiden mekanismien olemassaolosta, mutta traditio on käsitetty väärin, mikäli siihen suhtaudutaan kannattajan hartaudella kyseisten mekanismien mukaisesti. Itse en suin surminkaan lähtisi pitämään kiinni dogmista, jonka mukaan Freud oli erehtymätön. Dogmaattinen psykokritiikki taas lähtee siitä, että Freud oli apriorisesti väärässä mitä ikinä sanoikin, ja että hänen seuraajansa ovat yhtä kuin Freud. En usko Pietikäisen yhtyvän edelliseen, vaan oletan hänenkin suhtautuvan vastustajiinsa analyttisen erittelevästi.

*

Moitimme Jalavan kanssa laatimassamme vastineessa sekä Kivivuoren että Pietikäisen tapaa kritisoida psykoanalyysia epäsuorasti, sen erilaisten popularisaatioiden ja vulgarisaatioiden kautta. Suoran kritiikin osalta Pietikäinen huomauttaa viitanneensa Kivivuoren psykoanalyysin kritiikkiä esittelevään kirjoitukseen *Yhteiskuntapolitiikka* -lehdessä. Olen siihen tutustunut, mutta en vakuuttunut. Nähdäkseni mielekkäämpi tapa keskustella teorioiden paikkansapitävyydestä on tarkastella niitä yhteydessä tulkittaviin ilmiöihin. Olen laatinut samaiseen lehteen Kivivuoren *Psykokirkkoa* ja Irma Sulkusen *Liisa Eerikintytärtä* rinnakkain esittelevän arvion, jossa vertailen kahden tutkijan tapaa selittää uskonnollisia herätyksiä. Sama ilmiö, kaksi tulkintaa. Sulkunen kytkee herätyskokemuksen yksilön yltyvään hätään, minkä laukaisivat säätyhierarkioiden orastava murtuminen sekä yhteisöllisiä rakenteita pirstonut isojako, muutaman muun tekijän ohella. Kivivuoren tulkinnassa erilaiset aitousretoriset

uskonnolliset liikkeet redusoituvat puolestaan alistettujen sosiaalisten ryhmien valtastrategioiksi, tulkinnan painottaessa hyötyrationaliteettia sosiaalisen toiminnan motivaatiopohjana. Esitin, että Kivivuoren tulkinta oli monilta osin ansiokas, mutta liian kapea. Voimakkaat herätyskokemukset, hurmostilat, vapinakohtaukset ja kulovalkean tavoin kylästä kylään levinnyt sielunhätä eivät selity yksin sosiaalisilla intresseillä. Sulkusen yksilön sisäisyyteen nojautuva selitys on vivahteikkudessaan todistusvoimaisempi, vaikka yksilön mielenliikkeitä tulkitsevana tutkijana hän todennäköisesti lukeutuukin moititun akateemisen psykokulttuurin piiriin.

Inhimillinen motivaatiopohja muodostaakin keskustelumme ytimen. Edellisessä kirjoituksessamme esitimme Jalavan kanssa, että ihmisen toimintamotivaatiota ei tulisi rajoittaa yksin oman edun ja itseintressin kannustamaksi hyötykalkyyliksi, vaan kyse on huomattavasti monimutkaisemmasta ilmiöstä. Vastaukseksi Pietikäinen esitti kantanaan, että me olemme naiveja idealisteja. "tseintressi on ihmisen tyypillinen piirre kaikissa tunnetuissa kulttuureissa, mutta sen sijaan että se yksioikaisesti nähtäisiin vain jonakin pahana, sille voisi etsiä selityksiä". Pietikäisen siteeraaman Pinkerin selitys on tämä: vastavuoroisen altruismin ja itsekkäiden geenien teorioihin tukeutuen Pinker esittää, että esimerkiksi kahden ihmisen välinen ystävyys on palautettavissa evoluutioteorian luonnonmukaistamana vaihtokaupaksi, missä osapuolet hyötyvät toisistaan. Voi olla. Humanistisessa tutkimuksessa painotetaan kuitenkin selvästikin olemassaolevien itseintressien ohella myös sitä, mikä jää välttämättömyydestä yli.

Pietikäinen toteaa saaneensa kirjoituksestamme sellaisen käsityksen, että meidän mukaamme "ihmisen luonnolliset taipumuksen ovat hyviä ja näin ollen ihmisen alhaiset motiivit tulevat yhteiskunnasta". Lisäksi Pietikäinen toteaa, ettei erilaisista pyrkimyksistä uhrautua kokonaisuuden puolesta ole seurannut paljoakaan hyvää verisiä uhreja kysyneessä maailmanhistoriassa. En mitenkään voi estää Pietikäistä tekemästä tällaisia päätelmiä, vaikkei kirjoituksemme antaisikaan siihen minkäänlaista aihetta. Tällaisen käsityksen muodostaminen lienee mahdollista vain, mikäli inhimillistä toimintaa tulkitaan hyödyn ja altruismin - eli toiselle tuotettavan hyödyn - vastakkainasettelun kautta.

Se on toki yksi tapa tarkastella inhimillistä toimintamotivaatiota, mutta näin muotoutuva vastakohtapari sulkee huomattavan joukon ilmiöitä ulkopuolelleen. Käsittäakseni Pietikäinenkin pyrkii tämän dikotomian tuolle puolen vastavuoroisen altruismin teoriaan tukeutuen, mutta ihmistieteet tarjoavat muitakin reittejä. Esimerkiksi uskonnolliset herätyskokemukset eivät pyri tuottamaan hyötyä sen enempää itselle kuin toisille, vaan kyse on paljon monimutkaisemmista yksilönä ja yhteisön jäsenenä olemisen tuottamista psyyken mekanismeista. Kulttuurin sisällöllisten kysymysten äärellä Pietikäisen suosittama evoluutiopsykologia ei ole paras mahdollinen apuväline: se ei kykene vastaamaan siihen, minkä takia tietyt evoluution myötä kehittyneet toimintamekanismit tai ominaisuudet laukeavat tietyissä historiallisissa olosuhteissa, joissakin muissa taas eivät.

*

Sosiaalisia intressejä ja tietyn yhteiskunnallisen ryhmän objektiivista etua painottava tutkimus on tuottanut paljon hyvää tietoa ja arvokkaita tuloksia. Tällä näkökulmalla on ehdottomasti paikkansa pyrittäessä ymmärtämään historiallisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä. Minua ovat kuitenkin kiehtoneet myös sellaiset ilmiöt, joissa nämä selitykset eivät riitä; tilanteet ja olosuhteet joissa ihmiset aivan selvästi toimivat omaa objektiivista etuaan vastaan tai siitä mitenkään piittaamatta. Edellisellä en viittaa erilaisiin kansankokonaisuuden nimissä annettuihin uhreihin, jotka juuri palautuvat hyödyn ja altruismin kehään. Sen ulkopuolellakin on elämää. Jos esimerkiksi taiteilija ajattelee teosta luodessaan siitä itselle tai toisille koituvaa hyötyä, taiteen syntymisen edellyttämä tila romahtaa ja teos tuotteistuu jonkin taiteen ulkopuolisen tavoitteen välineeksi. Sama koskee tietyn rajoituksin myös tieteellistä työskentelyä. Sen tehtävänä ei ole osoittaa sitä taikka tätä, vaan tavoitella totuutta. Siinä työssä olkoot kaikki keinot käytettävissämme.

Kirjoittaja on tutkija Helsingin yliopiston historian laitoksella.